

“Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə bağlı pozuntuların aşkar olunduğu Azərbaycana qarşı qərarların təhlili”

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
İnsan Hüquqları və İctimaiyyətlə əlaqələr
şöbəsinin böyük məsləhətçisi
Nərgiz Ocaqverdiyeva

Azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (bundan sonra AİHK) 5-ci maddəsi və ICCPR-in¹ 9-cu maddəsi təminat altına alır. AİHK-nın 5-ci maddəsi şəxsin azadlıqdan məhrum edilə biləcəyi halları, şəxs azadlıqdan məhrum edildikdə onun malik olduğu minimum hüquqlarını nizamlayır, həbslə bağlı qərara yenidən baxılması hüququnu təmin edir və qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilməyə görə kompensasiya hüququnu müəyyən edir. Konvensiyanın 5-ci maddəsi təməl insan hüququdur, yəni şəxsin azadlıq hüququna dövlətin əsassız müdaxiləsinə qarşı şəxsin müdafiəsini təsbit edir. Avropa Məhkəməsi bu maddə ilə bağlı baxılan işlərdə bunu dəfərlə qeyd etmişdir. Azadlıqdan məhrum etmənin qanuniliyini yoxlayan məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarım bəndlərində şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə imkan verən əsasların tam siyahısı verilir və bu əsasların siyahısına düşməyən azadlıqdan məhrum etmə qanuni deyildir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsini quruluşca iki hissəyə bölmək olar:

- 1) **1-ci bəndi** - azadlıqdan məhrum etmənin ümumi qadağan olunması və azadlıqdan məhrum etmənin əsaslandığı halların qəti siyahısı;
- 2) **2, 3, 4 və 5-ci bəndləri** – azadlıqdan məhrum etmə zamanı minimal prosedur təminatları.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (bundan sonra AİHM) təşəkkül tapmış presedent-hüququna əsasən azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun pozuntusu ilə bağlı işlərə baxılarkən Məhkəmə, ilk öncə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin ehtiva etdiyi prinsip və meyarlara əməl olunması məsələsini yoxlayır. AİHM-nin müəyyən etdiyi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılması hallarında gözlənilməli olan əsas prinsiplər və tətbiq edilən əsas meyarlar aşağıdakılardır:

1) Əsas prinsiplər:

- həbsin qanuna əsaslanması prinsipi
- hüquqi müəyyənlik prinsipi

¹ Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt (Azərbaycan Respublikası bu Paktı Milli Məclisin 1992-ci il 21 iyul tarixli, 227 nömrəli qərarına əsasən ratifikasiya etmişdir).

- özbaşnalıqdan müdafiə prinsipi

2) Əsas meyarlar:

- “əsaslı şübhə” meyarı
- “müvafiq və yetərli əsaslar” meyarı

AİHM-nin Azərbaycana qarşı baxdığı işlərdə müəyyən etdiyi pozuntular, əsasən, məhkəmə təcrübəsində həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə dair milli qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunmamasından, cinayət-prosessual normaların düzgün – müasir standartlar əsasında təfsir olunmamasından, bəzi hallarda isə həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi məsələlərinin tənzimlənməsində olan boşluqlar və ziddiyyətlərdən irəli gəlmişdir. AİHM-nin şərh olunan məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikasına qarşı qəbul etdiyi qərarlarda daha çox təsadüf edilən hallar, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci və 3-cü bəndlərinin pozuntusu hesab edilən məhkəmələrin məhkəməyədək icraatda azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması üçün kifayət qədər əsasların olub-olmadığını müəyyən etmədən, həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı qərarlarını lazımcı əsaslandırılmadan şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirini tətbiq etmələri, həbsdə saxlanılma müddətlərini əsassız olaraq uzatmaları və alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiq etməmələridir.

AİHM-nin təcrübəsinə nəzər yetirəndə aydın olur ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə bağlı pozuntulara baxdığı bir çox işlərdə AİHM “qanunçuluq” prinsipinin tətbiq edilib-edilməməsi məsələsini araşdırmışdır. Konvensiyanın 5-ci maddəsi üzrə “qanunçuluq” anlayışının (həbsin qanuna əsaslanması prinsipi) 2 aspekti var :

- 1) “qanuni tutma və ya həbsə alma” – **maddi aspekt** – yəni milli qanunvericiliklə və Konvensiya ilə azadlıqdan məhrum etmə üçün nəzərdə tutulmuş əsaslar (5-ci maddənin 1-ci bəndi);
- 2) “qanunla müəyyən edilmiş qaydada” – **prosesual aspekt** - (5-ci maddənin 2-4-cü bəndləri).

Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrum etmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşnalıqdan müdafiə prinsipinin məqsədinə uyğun olmalıdır. Burada əhəmiyyət kəsb edən məsələ təkcə şəxsin “azadlıq hüququ” deyil, həm də “toxunulmazlıq hüququdur”. Məhkəmənin fikrincə azadlıqdan məhrum etmə milli qanunvericilik baxımından qanuni olsa da, əsassız və beləliklə də Konvensiyaya zidd ola bilər. Hakimin yanına gətirilənə qədər milli qanunvericiliyin icazə verdiyi 48 (qırx səkkiz) saatlıq maksimum müddətdən artıq həbsdə saxlandığı üçün qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilən *Salayevin Azərbaycana qarşı* işində (**Salayev v. Azerbaijan**²) Avropa Məhkəməsi ilk növbədə

² Bax: Salayev v. Azerbaijan qarşı, AİHM-in 09.11.2010-cu il qərarı, ərizə № 40900/05.

ərizəçinin tutularaq ilkin həbsə alınmasının 5-ci maddənin 1-ci bəndindəki “qanunçuluq” prinsipinin tələblərinə uyğun olub-olmamasını araşdırmışdır. Bununla bağlı Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, şəxsin cinayət törətdiyinə dair şübhə olduqda, daxili qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanlarına məhkəmə qərarı olmadan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi tutmaq və həbs etmək səlahiyyəti verir, bunda məqsəd cinayət işinə başlamaq və həmin şəxsi onun həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi barədə qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik olan hakimin yanına gətirməkdir³. Hazırkı işdə milli qanunvericiliyə əsasən həbsə alınmış şəxs tutulduqdan sonra 48 (qırx səkkiz) saat ərzində hakimin yanına gətirilməli, hakim isə ya şəxsin həbsdə saxlanması, ya da dərhal azad edilməsi barədə qərar qəbul edilməlidir. Bundan başqa, tutulma anından 48 (qırx səkkiz) saat müddətində tutulmuş şəxsin həbsi barədə məhkəmə qərarı verilmədikdə tutulmuş şəxs azad edilməlidir. Uyğun olaraq, tutulmuş şəxs ilkin 48 (qırx səkkiz) saatlıq müddətdən sonra yalnız onun həbsi barəsindəki məhkəmə qərarı əsasında həbsdə saxlanıla bilər. Beləliklə də, ərizəçinin məhkəmə qərarı olmadan həbsdə saxlanması milli qanunvericiliyin tələblərinə zidd olmuş və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanunsuz” olmuşdur.

Həbsə alınmış cənab Məmmədov (**Gafqaz Mammadov v. Azerbaijan**⁴) qanunsuz nümayişdə iştirakına görə tutulmuş və 05 (beş) gün müddətinə inzibati həbs cəzasına məhkum olunmuşdur. Ərizəçi iddia etmişdir ki, həbsə alınmasının səbəbləri barədə lazımi qaydada məlumatlandırılmamış və həbsi milli prosessual qanunvericiliyin tələbləri pozulmaqla həyata keçirilmişdir, xüsusilə, yaxın qohumları ilə əlaqə saxlamağa şərait yaradılmamış, məhkəmə iclasında öz seçdiyi vəkillə təmsil olunmaq hüququ izah edilməmiş və barəsində olan inzibati həbsi barədə qərarın surəti ona təqdim edilməmişdir. Məhkəmə qərara gəlmişdir ki, ərizəçinin həbsi azadlıqdan məhrum etməyə haqq qazandıran faktiki əsaslar və milli prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olmamış və bununla da 5-ci maddənin 1-ci bəndinin müddəaları pozulmuşdur.

Həbsə alınmanın səbəbləri barədə təqsirləndirilən şəxsə məlumat verilmədən şəxsin həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş təminatların tamamilə inkar olunması deməkdir və bu maddənin ən ağır pozuntusunu təşkil edir. Həbsin tarixi, vaxtı və yeri, həbs olunan şəxsin adı, həbsin əsasları və həbsi həyata keçirən şəxsin adı kimi məlumatların qeyd olunmaması qanunçuluq tələbinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə zidd hesab olunmalıdır. Burada ərizəçinin tutulma protokolunun olmadığı və dövlət orqanları tərəfindən təqdim olunmuş sənədlərdə ziddiyyətli məlumatların göstərildiyi *Xalikovanın Azərbaycanla qarşı* işində (**Xalikova v. Azerbaijan**⁵) Avropa Məhkəməsinin ərizəçinin 19 noyabr 2010-cu il tarixində polis

³ Bax həmin qərarın 45-ci bəndinə.

⁴ Bax: Qafqaz Məmmədov Azərbaycanla qarşı, AİHM-nin 15.10.2015-ci il tarixli qərarı, ərizə № 60259/11.

⁵ Bax: Xalikova Azərbaycanla qarşı, AİHM-nin 22.10.2015-ci il tarixli qərarı, ərizə № 42883/11.

tərəfindən təxminən 9 saat 10 dəqiqə müddətinə azadlıqdan məhrum edilməsinin qanunsuz və özbaşına olması və beləliklə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulması barədə gəldiyi nəticəsi qeyd edilməlidir. İşin halları ilə bağlı qısa məlumat vermək istəyirəm. Belə ki, bu işdə xanım Nuriyə Xalikova şikayət etmişdir ki, 19 noyabr 2010-cu il tarixində səhər saatlarında bir neçə polis nəfəri də daxil olmaqla bir qrup şəxs onun mənzilinə gəlmiş və qapını açmağı əmr etmişdir, o isə bundan imtina etmiş, bundan sonra həmin şəxslər qapını qırmış və onun iradəsinə zidd olaraq mənzilə daxil olmuşlar. Xanım Xalikova səbəblərini bilmədən qanunsuz olaraq tutulmuş və heç bir protokol tərtib olunmadan axşam buraxılmışdır. Mənzilinə qayıtdıqda o, mənzilinin söküldüyünün şahidi olmuş və əşyalarının anbara aparıldığı barədə məlumatlandırılmışdır. Ərizəçinin yaşadığı bina üç gündən sonra tamamilə sökülmüşdür. Hökumətin arqumentlərinə əsasən, xanım Xalikova bir neçə başqa şəxslə birlikdə onların köçürülməsinə qarşı qanunsuz nümayişdə iştirak etdiyinə görə polis şöbəsinə aparılmışdır. Hökumətin bu arqumenti ərizəçi tərəfindən təqdim edilmiş video yazılarla ziddiyyət təşkil etmişdir. “Çəkilməmiş video yazıdan isə görünür ki, polis ərizəçinin mənzilinin qapısını qıraraq içəri daxil olduqda o, öz mənzilində idi və heç bir nümayişdə iştirak etmirdi. Bundan başqa, video yazılardan ərizəçinin həmin an özünü pis hiss etdiyi və təcili tibbi yardım çağırıldığı aydın görünür. Təcili tibbi yardım gəldikdən sonra o, polis tərəfindən tibbi yardım göstərilməsi üçün mənzildən çıxarılmışdır. Belə olan halda, Məhkəmə təcili tibbi yardıma ehtiyacı olan şəxsin polis tərəfindən iddia olunduğu kimi qanunsuz nümayişdə necə iştirak edə bilməsini başa düşür⁶” – bu Məhkəmənin hazırkı arqumentlə bağlı mülahizələridir.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, AİHM-nin bir sıra işlərdə gəldiyi nəticəyə əsasən 5-ci maddənin 1-ci bəndi ərizəçilərin otuz dəqiqədən artıq olmayan müddətə axtarış məqsədilə saxlandığı və azadlığının çox qısa müddətə məhdudlaşdırıldığı⁷ və ya ərizəçinin polis şöbəsində qırx beş dəqiqədən artıq olmayan müddətə saxlanıldığı⁸ hallara da tətbiq oluna bilər. Bu səbəbdən də, AİHM hesab etmişdir ki, ərizəçinin 19 noyabr 2010-cu il tarixində polis tərəfindən təxminən 9 saat 10 dəqiqə müddətinə azadlıqdan məhrum edilməsi qanunsuz və özbaşına olmuş və beləliklə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusuna yol verilmişdir.

Eynilə Xalikovanın işində olduğu kimi, şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi polis nəfərinə təqdim etməməsi əsası ilə həbsə alınmış *Emin Hüseynovun Azərbaycana qarşı işində (Emin Huseynov v. Azerbaijan)*⁹ ərizəçi Bakıdakı kafelərdən birində Çe Qevaranın ad gününün qeyd olunması məqsədilə təşkil edilmiş yığıncaqda iştirak etmiş, daha sonra polis nəfəri kafeyə daxil olaraq yığıncağı dayandırmış və iştirakçıların polis

⁶ Bax həmin qərarın 112-ci bəndinə.

⁷ Bax: Gillan və Quinton Birləşmiş Krallığa qarşı qərarının 57-ci bəndi, ərizə № 4158/05.

⁸ Bax: Shimovolov Rusiyaya qarşı, AİHM-nin 21 iyun 2011-ci il tarixli qərarının 48-50-ci bəndləri, ərizə № 30194/09.

⁹ Bax: Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 07.08.2015-ci il tarixli qərarı, ərizə №59135/09.

bölməsinə aparılacağını elan etmişdir. Hüseynov iddia etmişdir ki, o polisə özünü jurnalist kimi təqdim etmişdir və mətbuat agentliyinə kafedə polislərin olduğu barədə məlumat vermək üçün zəng vurmuşdur. Daha sonra o, polis maşınına mindirilmiş və polis bölməsinə aparılmışdır. Ərizəçi, həmçinin iddia etmişdir ki, polisin onu tutması və həbs etməsi üçün qanuni əsas mövcud olmamışdır və onların özəl kafedə keçirilən tədbirə müdaxiləsi əsassız olmuşdur. Hazırkı işdə cənab Hüseynov təxminən 3 saat 30 dəqiqə müddətinə azadlıqdan məhrum edilmiş, AİHM-nin fikrincə bu məhrumetmə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a), (b), (e) və (f) yarımbəndlərinin təsiri altına düşmürdü və nəticə etibarlı ilə qanunsuz və özbaşına olmuşdur. Cənab Hüseynovun şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi polisə təqdim etmədiyini sübut edən sənəd, tutulma protokolu və ya hər hansı sübut kimi qəbul edilə bilən digər sənəd olmadığından ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu kimi hesab edilmişdir.

Barəsində “deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxs” və həbsi 5-ci maddənin 1 (f) bəndinin tətbiq dairəsinə düşən *Qarayevin Azərbaycana qarşı işində (Garayev v. Azerbaijan¹⁰)* Məhkəmə qeyd etmişdir ki, milli qanunvericilikdə “ekstradisiya məqsədi ilə” həbsə alınma barədə qərarın çıxarılmasını, həbsin müddətini və həmin müddətin uzadılmasını müəyyən edən aydın hüquq normalarının olmadığı şəraitdə Qarayevin məruz qaldığı azadlıqdan məhrumetməsi Konvensiya əsasında tələb edilən “qanunun keyfiyyəti” standartına cavab vermirdi və müvafiq olaraq bu məhrumetmə 5-ci maddənin 1 (f) bəndinin pozuntusu hesab edilmişdir. Sözügedən işdən aydın olur ki, milli hüquq sistemi ərizəçini əsassız həbsdən müdafiə edə bilməmişdir, çünki ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanılma prosedurunu tənzimləyən, nəticələri öncədən görülə bilən hüquq normaları mövcud deyildi.

Milli məhkəmələr tərəfindən qanunsuz olaraq həbs qətimkan tədbirinin uzadılması ilə bağlı qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, **hakimlər** təqsirləndirilən şəxsin həbs müddətini əsassız olaraq uzatmamalıdırlar. AİHM-nin presedent-hüququna əsasən dövlət tərəfindən həbsin davam etdirilməsi üçün “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərilməyənədək cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxs hər zaman məhkəmə araşdırması boyunca azad edilməlidir. Yerli məhkəmələr təqsirsizlik prezumpsiyası, fərdi azadlığa hörmət prinsipini nəzərə alaraq, mövcud ictimai maraq naminə və ya əleyhinə olan bütün faktları araşdırmalı və bunları azad edilmə haqqında müraciətlə bağlı qərarla göstərməlidirlər. Azad etmənin lehinə və ya əleyhinə olan arqumentlər ümumi və mücərrəd olmamalıdır. Buna görə də, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin məhkəmə qərarı çıxarılanadək həbsdə saxlanması üçün Konvensiyanın presedentləri dörd əsas qəbulolunan səbəb müəyyən etmişlər. Həbs edilmə üçün vacib və qəbul edilən **04 (dörd)** əsas aşağıdakılardır:

¹⁰ Bax: Qarayevin Azərbaycana qarşı, AİHM-in 10.09.2010-cu il tarixli qərarı, ərizə № 53688/08.

- 1) məhkəmədən boyun qaçırmaq təhlükəsi (gizlənmək təhlükəsi),
- 2) ədalət mühakiməsinə müdaxilə,
- 3) cinayət törədilməsinin qarşısının alınmasına və ya
- 4) ictimai asayişin qorunmasına dair zərurət.

5-ci maddənin 3-cü bəndinin müddəalarına əsasən dövlət orqanları şəxsin azad edilməsi və ya həbs olunması məsələsini həll edən zaman onun məhkəmə iclaslarında iştirakını təmin etmək üçün alternativ tədbirləri də nəzərdən keçirməlidirlər. Əlbəttə ki, həmin maddə yalnız “ağlabatan müddətdə məhkəmə baxışının keçirilməsi və ya məhkəməyə qədər azad edilmək” hüququnu təsbit etmir, eyni zamanda “azad olunmanın məhkəmə iclaslarında iştirakın başqa vasitələrlə təmin edilməsi ilə şərtləndirilməsinin” mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Qaçıb gizlənmək təhlükəsinin zəminliklə və ya digər təminatlarla qarşısının alınması mümkün olduqda belə alternativləri daim lazımı qaydada nəzərdən keçirmək vəzifəsi milli dövlət orqanlarının üzərinə düşür. Ali Məhkəmənin Plenumu 2009-cu il 3 noyabr tarixli qərarında açıq şəkildə qeyd etmişdir ki, məhkəmələrin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zamanı həbsin əsaslarına ümumi şəkildə istinad etməsi kifayət edici əsaslandırma hesab oluna bilməz. *Zayidov Azərbaycan qarşı işində (Zayidov v. Azerbaijan¹¹)* birinci instansiya məhkəməsi ərizəçinin həbsini onun istintaqdan gizlənməsi və onun gedişinə mane olması riskinin, yenidən hüquq pozuntusu törətmək mümkünlüyünün olması və cəmiyyət üçün təhlükə doğurması ilə əsaslandırmışdır. Məhkəmənin mövqeyinə əsasən bu işdə ölkə məhkəmələri təqsirləndirilən şəxsin həbsi ilə bağlı istinad edilən hər hansı bir əsası və onun şəxsiyyətini xarakterizə edən halları ətraflı şəkildə təsvir etmək, həmçinin istinad edilən əsası işə aidiyyəti olub-olmadığını yoxlamaq vəzifəsi daşır. Belə olan halda hesab edilir ki, milli məhkəmələr iş üzrə konkret faktları göstərmədən sadəcə olaraq həbsin əsaslarını sadalamaq kimi standart düstürdən istifadə etməklə, həmçinin ərizəçi tərəfindən irəli sürülmüş arqumentləri lazımı qaydada araşdırmadan onun girov qoyulmaqla həbsən azad edilməsi barədə vəsatətini rədd etməklə ərizəçinin məhkəməyə qədər həbsini əsaslandırmaq üçün “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərə bilməmişlər və bununla da Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələblərini pozmuşlar.

Nağıyevin Azərbaycan qarşı işində də (Nağıyev v. Azerbaijan¹²) ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə istinad edərək həbsinin qanunsuz olması və bununla bağlı səmərəli müdafiə vasitəsinin olmamasından şikayət etmişdir. Hazırkı işdə cənab Nağıyev iddia etmişdir ki, 18 sentyabr 2008-ci il tarixdən 10 mart 2009-cu il tarixə qədər heç bir qanuni əsas olmadan tutularaq həbs edilmişdir və onun tutulması barədə heç bir sənədləşdirmə aparılmamışdır. Nə ailəsinə, nə də ki, vəkilinə məlumat vermək üçün onlarla əlaqə saxlamağa icazə verilməmişdir və nəticədə, o, məhkəmə iclasında

¹¹ Bax: Zayidov Azərbaycan qarşı, AİHM-in 10.02.2014-cü il tarixli qərarı, ərizə № 11948/08.

¹² Bax: Nağıyev Azərbaycan qarşı, AİHM-in 23.07.2015-ci il tarixli qərarı, ərizə № 16499/09.

məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş müdafiəçi vasitəsilə təmsil olunaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək təhlükəsinin mövcud olması səbəbi göstərilməklə barəsindən həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir. Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə əsasən, tutulmanın tarixi, vaxtı və yeri barədə məlumatlar, tutulan şəxsin adı, tutulmanın səbəbləri, və tutulmanın həyata keçirən şəxsin adı əks olunan sənədin olmaması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tələblərinə ziddir. Nağıyevin işində isə sözügedən sənəddə tutulmanın səbəbləri və əsasları barədə məlumat olmamış, nə də ki, tutulmanın tarixi düzgün qeyd olunmamışdır. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, ərizəçinin 2008-ci ilin sentyabr ayının 18-dən 27-nə kimi azadlığının məhrum edilməsi sənədləşdirilmədiyindən həbs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi çərçivəsində qanunsuz olmuşdur. Həmçinin, qeyd edilməlidir ki, ərizəçi Rusiyada partlayıcı maddələrin qanunsuz saxlanması ilə ittiham olunmuş və Rusiyanın müvafiq orqanları tərəfindən onun tutulması barədə qərar qəbul edilmişdir. Milli məhkəmələr həbs qətimkan tədbirinin uzadılmasını Rusiya Baş Prokurorluq İdarəsindən müvafiq sənədlərin göndərilməsi üçün vaxt tələb edildiyi faktına əsaslandırmışlar ki, iş materiallarından da görünür ki, Rusiya Hökuməti tərəfindən ərizəçi barəsində cinayət işinin başlanılması üçün heç bir rəsmi sənəd göndərilməmişdir. Bu səbəbdən də, AİHM hesab etmişdir ki, ərizəçinin 2008-ci ilin 27 sentyabrından 2009-cu ilin 10 martınadək həbsdə saxlanması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə zidd olmuşdur.

Dövlət orqanları ərizəçinin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması zəruriliyini əsaslandırmaq üçün “müvafiq” və “yetərli” əsaslar irəli sürmədiyi *Novruz İsmayılovun Azərbaycana qarşı (Novruz İsmayılov v. Azerbaijan¹³)* *Akif Muradverdiyevin Azərbaycana qarşı (Muradverdiyev v. Azerbaijan¹⁴)* işlərində Avropa Məhkəməsi əlavə istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və ya istintaq hərəkətlərinin başa çatdırılmaması kimi əsasların 5-ci maddənin 3-cü bəndinə görə şəxsin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanması üçün qəbul edilməz əsaslar olduğunu qeyd etmişdir. Bu işdə də milli məhkəmələr “müvafiq” və “yetərli” əsaslar göstərə bilməmiş və nəticədə yuxarıda qeyd edilən müddəanın pozuntusuna yol verilmişlər.

AİHM ərizəçinin həbsini əsaslandıran heç bir hüquqi qərar olmadan həbsdə saxlanmaları ilə bağlı baxdığı bir sıra işlərdə qeyd etmişdir ki, ittiham aktının birinci instansiya məhkəməsinə təqdim olunması faktı əsasında təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması halları Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusunu hesab edilir. Təqsirləndirilən şəxslərin xüsusi hüquqi əsas və ya onların vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan həbsdə saxlanması, bu hal onların qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum edilməsinə səbəb olacaqsa, bütövlükdə Konvensiyanın əsasını təşkil edən “hüquqi

¹³ Bax: Novruz İsmayılov Azərbaycana qarşı, AİHM-in 20.02.2014-cü il tarixli qərarı, ərizə № 16794/05.

¹⁴ Bax: Muradverdiyev Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 09.12.2010-cu il tarixli qərarı, ərizə № 16966/06.

müəyyənlik” və “özbaşınalıqdan müdafiə” prinsipləri, həmçinin “qanunun aliliyi” prinsipinə ziddir. Məhkəmə “*Allahverdiyevin Azərbaycanla qarşı*” (**Allahverdiyev v. Azerbaijan**¹⁵) işini araşdıraraq belə nəticəyə gəlmişdir ki, ərizəçi 2008-ci il 19 iyul tarixindən 29 iyul tarixinə qədər olan 10 gün müddətinə məhkəmə qərarı olmadan həbsdə saxlanılmış, həmçinin onun həbsi və həbsinin uzadılması barədə məhkəmə qərarları ağlabatan əsaslara malik olmamışdır və milli məhkəmələr onun davamlı həbsinə “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərə bilməmişlər. AİHM-nin gəlidiyi nəticəyə əsasən, milli məhkəmələr həm ərizəçinin həbs olunması barədə, həm də onun həbs müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərə bilməmiş və ərizəçi tərəfindən onun azad olmasının xeyrinə irəli sürülən arqumentləri təkzib etməyə cəhd göstərməmişlər. Bu səbəbdən də Məhkəmə hesab etmişdir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci və 3-cü bəndlərinin tələbləri pozulmuşdur.

Burada qeyd edilməlidir ki, hazırkı pozuntunun yaranmasına səbəb olmuş amillərdən biri prosessual qanunvericilikdə ərizəçinin vəziyyətini tənzimləyən müvafiq müddəalarla Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə ziddiyyətlərin olmasıdır. Hazırkı pozuntu ilə bağlı Cinayət Prosesual Məcəllənin müvafiq maddəsində dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsini ehtiva edən 292-ci maddəyə əsasən təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmişdirsə, cinayət işin həmin qətimkan tədbirinin müddətinin bitməsinə ən azı 15 gün qalmış məhkəməyə göndərilir.

“Qanunsuz” həbsdə saxlama ilə bağlı *İsayevanın Azərbaycanla qarşı* işində (**İsayeva v. Azerbaijan**¹⁶) Avropa Məhkəməsi ərizəçinin 2011-ci ilin 07 aprelindən 04 may qədər məhkəmənin müvafiq qərarı olmadan həbsdə saxlanılmasını qanunsuz hesab etmişdir. Azərbaycanla qarşı baxdığı digər işlərdə (**Fərhad Aliyev v. Azerbaijan**¹⁷, **Rəfiq Aliyev v. Azerbaijan**¹⁸ və **Allahverdiyev v. Azerbaijan**¹⁹) müəyyən etdiyi kimi bu işdə də AİHM qərara gəlmişdir ki, ərizəçi məhkəmənin qanuni qərarı olmadan qanunsuz olaraq həbs edildiyindən Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələbləri pozulmuşdur. Hazırkı işdə Xanım İsayeva 2009-cu ilin avqust ayında narkotik vasitələrini qanunsuz saxlamada ittiham olunmuşdur. Bundan sonra, onun barəsində 02 (iki) ay müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi və ya istintaqa mane olması səbəbləri göstərilməklə də həmin tədbir bir neçə dəfə uzadılmışdır. Ərizəçinin həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı şikayətləri isə nəticəsiz olmuşdur. Xanım İsayeva ittiham olunduğu cinayət əməlinə görə mühakimə olmuş və 10 (on) il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmiş, lakin həmin hökm Ali

¹⁵ Bax: Allahverdiyev Azərbaycanla qarşı, AİHM-in 06.03.2014-cü il tarixli qərarı, ərizə № 49192/08.

¹⁶ Bax: İsayeva Azərbaycanla qarşı, AİHM-nin 25.09.2015-ci il qərarı, ərizə № 36229/11.

¹⁷ Bax: Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı, AİHM-nin 09.11.2010-cu il tarixli qərarı, ərizə № 37138/06.

¹⁸ Bax: Rəfiq Əliyev Azərbaycanla qarşı, AİHM-nin 06.03.2012-ci il tarixli qərarı, ərizə № 45875/06.

¹⁹ Bax: Allahverdiyev Azərbaycanla qarşı, AİHM-nin 06.03.2014-cü il tarixli qərarı, ərizə № 49192/08.

Məhkəmə tərəfindən ləğv edilmişdir. İş yenidən prokurorluğa göndərilmiş və ərizəçinin həbsi təkrarən bir neçə dəfə uzadılmışdır. Xanım İsayeva yenidən mühakimə olmuş və 09 (doqquz) il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir. Ərizəçi AİHM-nə verdiyi şikayətə baxılmaqda olan müddətdə həbsxanada vəfat etmişdir. AİHM, məhkəmənin qərarına əsasən təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılmaları ilə bağlı baxdığı digər işlərdə olduğu kimi də, hazırkı işdə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozuntusunu müəyyən etmişdir. Məhkəmənin fikrincə, təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətlərini tənzimləyən hər hansı konkret qanuni əsas və ya aydın qaydalar olmadan həbsə alınmaları – bu səbəbdən də məhkəmə qərarı olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum edilmələri – Konvensiyanın və qanunun aliliyinin əsasını təşkil edən “hüquqi müəyyənlik” və “özbaşınalıqdan müdafiə” prinsiplərinə zidd ola bilər. Məhkəmə, həmçinin, hesab etmişdir ki, milli məhkəmələr ərizəçinin həbs olunması üçün əsasları standart düsturdan istifadə edərək sadalamış, işə dair xüsusi faktları nəzərə almamış, işə uyğun olmayan faktlara əsaslanmış və ərizəçinin 02 (iki) il müddətindən artıq məhkəməyə qədər həbs olunmasının əsaslandırılması üçün “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərə bilməmişlər. Beləliklə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi pozulmuşdur.

Həbs olunmanın maddi əsasını təşkil edən “əsaslı şübhə” anlayışını şərh edən AİHM, xüsusilə, vurğulamışdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə baxıldığı vaxt məhkəməyə təqdim edilən şübhəyə səbəb olan faktların mühakimə olunma və yaxud ittihamın irəli sürülməsi üçün zəruri olan faktlarla eyni səviyyədə olmasına ehtiyac yoxdur. AİHM-nin fikrincə “əsaslı şübhə” dedikdə, həbs olunan şəxsin cinayət əməlini törədə bilmiş olduğuna obyektiv müşahidəçini qane edəcək faktların və ya məlumatların mövcudluğu başa düşülməlidir²⁰. “Əsaslı şübhə” həm həbs və ilkin saxlanma dövründə mövcud olmalı, həm də saxlanılmanın uzadılması hallarında mütləq göstərilməlidir.

“Əsaslı şübhə” olmadan tutulmuş və həbsə alınmış *İlqar Məmmədovun Azərbaycanla qarşı və Yagublunun Azərbaycanla qarşı işlərində də (İlqar Məmmədov v. Azərbaycan²¹ və Yagublu v. Azərbaycan²²)* milli məhkəmələr ərizəçilərin həbsinin uzadılmasına “müvafiq” və “yetərli” əsaslar göstərə bilməmişlər. AİHM bu işlərdə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusunu aşkar etmişdir. *İlqar Məmmədovun Azərbaycanla qarşı* işində isə AİHM hesab etmişdir ki, ərizəçinin həbs olunmasının qanuniliyinə müvafiq məhkəmə baxışı olmadığından 4-cü bəndin pozuntusu baş vermişdir.

Burada vurğulamaq lazımdır ki, milli məhkəmələr məhkəməyədək icraatda həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi üzrə vəsatət və təqdimatlara baxarkən araşdırılan sübutların

²⁰ Bax: Novruz İsmayılov Azərbaycanla qarşı qərarının 41-ci bəndinə, ərizə № 16794/05.

²¹ Bax: İlqar Məmmədov Azərbaycanla qarşı, AİHM-in 22.05.2014-cü il tarixli qərarı, ərizə № 15172/13.

²² Bax: Yagublu Azərbaycanla qarşı, AİHM-in 05.02.2016-cı il tarixli qərarı, ərizə № 31709/13.

şəxsi cinayət törətməkdə təqsirli bilmək, məhkum etmək üçün yetərli olub-olmamasından yox, müstəsna olaraq şəxsin məhkəməyədək həbsinə əsas verən, ilkin şübhənin əsaslı olduğuna inam yaradan həcmdə olub-olmamasından çıxış etməlidir. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarını isə sübutların şəxsin cinayət törətməsini təsdiq etməsi ilə deyil, əsaslı şübhələr üçün kifayət etməsi ilə əsaslandırılmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi AİHM-nin presedent hüququnda şübhəli şəxs barəsində hökm çıxarılan qədər həbs edilmə üçün dörd əsas (səbəb) vardır. Bunlardan biri gizlənmək təhlükəsidir. AİHM-nin mövqeyinə əsasən gizlənmək təhlükəsinin qiymətləndirilməsi zamanı gözlənilən cəzanın ağırlığı müvafiq elementlərdən biri olsa da, irəli sürülmüş ittihamların ağırlığı öz-özlüyündə həbsin uzun müddət davam etməsinin əsası kimi çıxış edə bilməz. Gizlənmə təhlükəsi həbsə haqq qazandıra bilsə də, onun yalnız gözlənilən cəzanın ağırlığı əsasında qiymətləndirilməsi düzgün deyil. O, gizlənmə təhlükəsinin mövcudluğunu təsdiq edə biləcək və ya belə təhlükənin məhkəməyə qədər həbsə haqq qazandıra bilməyəcək dərəcədə az olmasını ortaya çıxaracaq bir sıra digər müvafiq amillərə istinad etməklə qiymətləndirilməlidir. Gizlənmə təhlükəsini qiymətləndirərkən şəxsin gizlənərək itirəcəyi ailə və əmlak vəziyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Müzakirə olunmuş qərarlardan göründüyü kimi, milli məhkəmələr təqsirləndirilən şəxsin həbs müddətini uzadarkən hər işin öz faktiki hallarını nəzərə almır və “istintaqdan gizlənmə”, “yenidən hüquq pozuntusu törətmək mümkünlüyü” və ya “istintaqın gedişinə mane olmaq riski” kimi şablon səbəbləri sadalayaraq və hər bir işə dair xüsusi faktları nəzərə almayaraq qanunsuz və əsassız olaraq həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarlar qəbul edir və həbs müddətini uzadırlar. Məhkəmənin fikrincə milli dövlət orqanları həbs qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılması barədə işlərə baxarkən alternativ tədbirləri də nəzərdən keçirməlidir.

5-ci maddənin 4-cü bəndi “çəkişmə prosesi çərçivəsində vəkilin iştirakı ilə və şahidlərin çağırılmasına və dindirilməsinə imkan yaradılmaqla şifahi dinləmələrinin keçirilməsini” tələb edir. AİHM-nin mövqeyinə əsasən milli məhkəmələr tərəfindən işlərə baxılarkən məhkəmə prosesləri çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməli və tərəflər arasında daim bərabərlik təmin edilməlidir. Saxlanılan şəxsin şəxsən və ya nümayəndəsi vasitəsilə dindirilməsi azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı məsələlərdə tətbiq olunan prosedurun əsas təminatlarındadır. Bu baxımdan Ali Məhkəmə Plenumun 03.11.2009-cu il tarixli qərarına diqqət yetirilməlidir. Belə ki, sözügedən qərarla açıq-aşkar təsbit edilmişdir ki, **həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatların təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan araşdırılmasına yalnız müstəsna hallarda yol verilir və hüquqlarına toxunulan şəxsin məhkəmə iclasında iştirakı məcburidir.**

Burada diqqət yetirilməli olan məsələ, AİHM-nin 5-ci maddəsinin pozuntusu ilə bağlı baxdığı işlərdə araşdırdığı həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına dair məhkəmə iclasının təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan keçirilməsi, iclasın vaxtı və yeri barədə məlumatın verilməməsi, protokolun müvafiq qaydada tərtib edilməməsi və milli məhkəmələr tərəfindən həmin şəxslərin azad olunmaları üçün irəli sürülən bütün dəlillərin araşdırılmaması məsələləridir. AİHM *Fərhad Əliyevin Azərbaycanla qarşı* işində milli məhkəmələr tərəfindən ərizəçinin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına etirazı ilə bağlı izahatlarında irəli sürdüyü spesifik arqumentlərin (bu arqumentlər əhəmiyyətsiz və ya səthi görünsə belə²³) araşdırılmadığından 5-ci maddənin 4-cü bəndinin pozuntusunu müəyyən etmişdir. Avropa Məhkəməsi daim bildirir ki, tutulmuş şəxsin şəxsən və ya müəyyən formada təmsil olunmaqla dinlənilməsi imkanı azadlıqdan məhrum etmə məsələləri ilə bağlı keçirilən icraatlardakı təməl təminatlar arasında xüsusi yer tutur. Tutulmuş şəxsin və ya onun vəkilinin tutulmanın qanuniliyi məsələsinə səmərəli şəkildə etiraz edə bilməsi üçün istintaq materiallarındakı sənədlərlə tanış olmasına imkan yaradılmadıqda tərəflərin bərabərliyi təmin edilmiş olmur. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tutulmuş şəxsin izahatlarında yer alan hər bir arqumenti araşdırmaq öhdəliyini müəyyən etməsə də, məhkəməyə qədər həbsdə saxlanmaya qarşı şikayətlərə baxan hakim tutulmuş şəxs tərəfindən istinad edilən və Konvensiyanın məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum edilmənin "qanuniliyi" məsələsinə dair önəmli şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları nəzərə almalıdır. Ərizəçinin həbsdə saxlanılmasına qarşı konkret arqumentlərini nəzərə almamaqla milli məhkəmələr hüduqları və xarakteri Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin tələb etdiyi kimi olan məhkəmə baxışını həyata keçirməmişlər və qeyd edilən maddənin pozuntusuna yol vermişlər.

Bu maddənin pozuntusu ilə bağlı işlərdə ərizəçilər milli məhkəmələr tərəfindən həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına onların iştirakı olmadan baxıldığını, məhkəmə iclaslarının vaxtı və yeri barədə onlara və vəkillərinə məlumat verilmədiyini, məhkəmə tərəfindən iclas protokollarının saxtalaşdırıldığı və azad olunmaları ilə bağlı konkret dəlillərinin araşdırılmadığı barədə şikayət edirlər. Araşdırılan *Novruz İsmayilovun işində* də ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsaslanaraq məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına dair məhkəmə prosesinin onun iştirakı olmadan və vəkilinə keçiriləcək iclasın vaxtı və yeri barədə məlumat verilmədən keçirildiyindən şikayət etmişdir.

Hakimlər həbsi ev dustağlığı və ya girovla əvəz edə bilər, lakin bu gün müzakirə edilən işlərdən görüldüyü kimi hakimlər əsasən həbs qətimkan tədbirini tətbiq edirlər. Bu da qanunsuz və əsassız azadlıqdan məhrum etməyə gətirib çıxardır. Hakimlər nəzərə

²³ Bax Novruz İsmayilov Azərbaycanla qarşı qərarın 87-ci bəndinə, ərizə № 16794/05.

almalıdırlar ki, qanunvericilik təqsirləndirilən şəxs barəsində qətimkan tədbiri qismində həbsin seçilməsini ancaq o halda mümkün hesab edir ki, şifahi arqumentlərlə dəstəklənən iş üzrə toplanılmış materiallar həmin şəxsin aşağıdakı hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas yaratsın:

1. cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənirsə (CPM 155.1.1)
2. istintaqın normal gedişinə mane olursa (CPM 155.1.2)
3. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq ehtimalı olduqda (CPM 155.1.3)
4. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməkdən, və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçırması (CPM 155.1.4)
5. Məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törədərsə (CPM 155.1.5)

Milli məhkəmələr təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxarkən Ali Məhkəmənin Plenumunun 03.11.2009-cu il tarixli qərarındakı tövsiyələri nəzərə almalıdırlar.